

кож його прихильність до рідної мови (“сладкій ми словенській языкъ”), глибоку побожність.

Переклад здійснено і Дерманському монастирі 3 лютого 1605 р. Якщо в гуртку Андрія Курбського в Миляновичах “Бесіди” перекладали за латиномовними виданнями, то К. зробив це за грецькомовним першоджерелом. Цей текст раніше перекладав старослов’янською мовою Силуян, учень Максима Грека. Однак у Силуянівському перекладі були деякі пропуски (від середини 22-ї до середини 23-ї бесіди). К. заповнив згадані лакуни.

Пізніше К. переклав твір Златоуста “Бесіди на 14 послань апостола Павла”, надрукований у Києво-Печерській лаврі. У передмові до цього друку наведено певні біографічні свідчення про К. Як слушно помітили Я. Запаско і Я. Ісаєвич, переклад тексту К. пізніше виправили Л. Зизаній, З. Копистенський, П. Беринда.

Твори: De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattor, a Simone Pecalidis Artium Bacculaureo conscripti. Stacovie, In officina Andreae Petricovii, AD 1600; Иже въ Стыхъ Отца Ншаго Юанна Златаустаго Бесѣды на 14 Посланій Стго Аппла Павла. Въ Общежителной Лаврѣ Печерской Киевской Въ лѣто 1623.

Джерела: Інститут рукопису НБУВ. Кир. 794; Legrand É. Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle. T. IV. Paris, 1896. Nr 46, 47, 48. P. 220; Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. / Всезбірка передмов до українських стародруків / Збірник історично-філологічного відділу УАН, 17. Київ, 1924. С. 56–64); Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.): збірник док. і мат-лів. К., 1988. № 102. С. 1296–250; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / упор. В. Атаманенко. Острог, 2004. С. 53.

Література: Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. Казань, 1898. С. 274–275; Сперанский М. Переводные сборники изречений в славянорусской письменности: Исследования и тексты // Чтения Общества истории и древностей российских. М., 1905. № 1–2. С. 388, 390; Щеглова С. “Пчела” по рукописям киевских библиотек. М., 1910. С. 24, 28; Творогов О. В. Пчела // Словарь книжников и книжности Древней Руси. Ленинград, 1987. Вып. 1 (XI – первая половина XIV в.). С. 385–386; Мицько І. З. Острозь-

ка слов’яно-греко-латинська академія (1576–1636). Київ, 1990. С. 94–95, 121–122, 123, 124, 125–126, 127–130; його ж. Кипріяні // Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – Київ, 1990. – С. 460; Ясіновський А. Роль Острога в культурних взаєминах України із слов’янами і греками // Острозька давнина. Т. 1. Львів, 1995. С. 102; його ж. Внесок Острозького культурного осередку в розвиток української богословської думки (кінець XVI – початок XVII ст.) // Ковчег. Ч. 3. Львів, 2001. С. 217–227; його ж. Кипріяні // Енциклопедія історії України. – Т. 4. – Київ, 2007. – С. 288; його ж. Дерманський Святотроїцький монастир на Волині і слов’янський переклад Псевдо-Антонієвої “Пчели” (1599) // Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вып. 20. Львів, 2011. С. 809–817; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 1: 1574–1700. Львів, 1981. № 138. С. 41; Грушевський М. Історія української літератури. Т. VI. К., 1995. С. 52–53; Ісаєвич Я. Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми. Львів, 2002. С. 134, 137, 172; Яковенко Н. Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі “De bello Ostrogiano” (1600 рік) // Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. К., 2002. С. 160–161; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века. Сводный каталог. Кн. 2. М., 2003. С. 1212; Тимошенко Л. Берестейська унія 1596 р. Дрогобич, 2004. С. 183; Кралуок П. Кипріяні // Острозька академія XVI–XVII століття: Енциклопедія. Острог, 2010. С. 142–144; Marti R. Studien zur Sprache der rissischen Pčela: Die finiten Verbalformen / Slavica Helvetica, 19. Bern-Franfurt/M.-Las Vegas, 1981. P. 5–6, 10–11, 13; Podskalsky G. Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453–1821). München, 1988. S. 117–180.

Леонід Тимошенко

Клієнтела князя Василя-Костянтина Острозького

Її творила шляхта, яка визнавала кн. В.-К. Острозького своїм патроном або лідером, а взамін за свою вірність/лояльність розраховувала на його оборону і милість (фінансову, політичну й іншу підтримку) і була пов’язана з ним у формально або неформально.

К

Як установила Н. Яковенко (на прикладі дітей М. Зорі та О. Єрлича), в ОА (а згодом і в Острозькому єзуїтському колегіумі) готували кадрів служителів двору *Острозьких*, вочевидь, безкоштовно. Тому цілком вірогідно, що багато представників клістнели навчалися в цьому навчальному закладі. Її формування розпочалося після смерті батька *В.-К. Острозького*, великого гетьмана литовського Костянтина Івановича (1530). Щоправда, через малолітство княжича, якому тоді виповнилося 4 роки, й активні дії зі збирання спадщини його старшого брата Іллі на боці останнього опинилася більшість давніх слуг дому. Тільки за два десятиліття після того внаслідок сприятливих обставин навколо князя *Василя* почала зосереджуватися потужна група підтримки, і 1550–1570-ті рр. стали вирішальними для зростання його авторитету й могутності.

Спочатку, після смерті брата Іллі (1539) й поділу батьківщини з його вдовою Беатою Костелецькою і дочкою *Гальшкою* (1541), *В.-К. Острозькому* вдалося повернути половину родових володінь і осілих на них батьківських слуг. 1550 р. завдяки підтримці всесильного клану Радзивилів князь *Василь*, як маршалок Волинської землі, увійшов до складу великокнязівської ради, а як володимирський староста почав формувати штат місцевого замкового уряду, пізніше трансформованого в гродський суд. Ще один судовий округ – київський – потрапив під контроль *Острозького* 1559 р. після того, як він отримав привілей на Київське воєводство. Очолювати уряди в зазначених судах могла винятково місцева шляхта, відтак контингент князівських слуг розширився й уже не обмежувався представниками родів, відданих *Острозьким* із діда-прадіда.

1553 р. відбулися знакові події в житті князя, кожна з яких суттєво вплинула на вигляд і розміри його клієнтели. Перша – одруження із Софією Тарновською, дочкою найпотужнішого малопольського магната, великого коронного гетьмана і краківського каштеляна Яна Амора Тарновського († 1561). Несподівана смерть 1567 р. її брата Яна-Кшиштофа, який не залишив нащадків, дозволила *В.-К. Острозькому* – хоч і не без проблем у вигляді збройної протидії інших претендентів – заволодіти величезними володіннями свого

тестя. Клієнтела Тарновських у цей час поділилася на два табори; одна її частина (імовірно, менша) симпатизувала руському князеві і надалі залишилася йому вірною (Заборовські, Колачковські, Куровські, Лисаковські, Лонцькі, Менжинські, Щуцькі, дрібна православна шляхта з Підгір'я та ін.).

Друга подія сталася у вересні 1553 р., коли *В.-К. Острозький* спробував приборкати до своїх рук утрачене під час поділу з братовою родове гніздо й установити контроль над тими спадковими володіннями, що за законом належали сім'ї його брата Іллі. Запланована князем “весільна авантюра”, унаслідок якої Гальшку Іллівну силоміць віддано заміж за Дмитра Сангушка, а її матір вигнано із замку, завершилася загально невдало. Але під час її реалізації стало зрозумілим, на чиєму боці симпатії потомствених ленників дому *Острозьких*. Князь не відчув особливого опору з боку слуг Беати Острозької, які попри обов'язок захищати свою пані поставилися до акції гетьманича лояльно. Після кількох тижнів перебування в Острозі *Василь-Костянтин* таки залишив місто, але разом із ним поїхали й деякі люди Беати готові полишити служби при дворі чужої їм княжни-польки заради свого, руського пана. Поступовий відтік кадрів у тому самому напрямку тривав у 60-х і на початку 70-х років XVI ст., коли вдова Іллі Костянтиновича відписала землі “Острозького князівства” своєму другому чоловікові поляку Ольбрахту Лаському, а той, урешті, переказав їх королю Сигизмундові II Августу.

Зростання чисельності клієнтели князя в останній третині XVI ст. було запрограмовано декретом королівського суду від 7 квітня 1574 року. Як опікун небоги Гальшки, Острозький отримав право управляти належною їй частиною всіх родових добр і таким чином став найбільшим землевласником Речі Посполитої. Тоді посідання величезних маєтків гарантувало не лише значні прибутки, але й давало змогу змагатися за статус політичного лідера у власному регіоні чи й у державі. В. Соколовський називає політичне угруповання *В.-К. Острозького* одним із чотирьох найпотужніших у Речі Посполитій кінця XVI – поч. XVII століття. На перший погляд, це твердження здається дискусійним, адже православний магнат із Русі в розпалі сеймо-

вих баталій особливою активністю і красномовством не вирізнявся. Активною, натомість, була позиція й дії його прибічників. Слуги *Острозького* з войовничого середньовічного рицарства перекваліфікувалися в групу його політичної підтримки з огляду на ті зміни, які відбулися в регіоні в II пол. XVI століття.

Після проведення земських реформ 1565–1566 рр. й укладання Люблінської унії 1569 р. на українських землях поширилася політична модель шляхетської демократії, що передбачала делегування частини влади монарха і його найближчого оточення (сенату) шляхетським органам самоврядування (сеймикам), які діяли в провінції. Зібрана на сеймиках шляхта з'ясувала не лише локальні питання. Відряджаючи своїх представників на загальнодержавний сейм, вона брала участь у вирішенні ключових проблем Речі Посполитої. Усі рішення провінційні сеймики ухвалювали шляхом голосування, право участі в якому мала осіла й навіть неосіла в повіті шляхта, зазвичай поділена за своїми симпатіями на кілька потужних кланів, які очолювали магнати. Інтереси цих людей і зіштовхувалися на подібних зібраннях. Волинські сеймики кінця XVI ст. були своєрідним полем для змагань київського воєводи *В.-К. Острозького*, великого коронного канцлера Я. Замойського і брацлавського воєводи Я. Збаразького. Найзапекліша боротьба на сеймику тривала навколо обрання послів на сейм, депутатів до Люблінського трибуналу (найвищого апеляційного суду Корони) і кандидатів на ключові в повіті земські уряди (підкоморій, земський суддя, підсудок і писар). Зважаючи на процедуру ухвалення сеймикових рішень, велике значення мала чисельність представництва кожного з угруповань. Тут група підтримки *Острозького* була в Речі Посполитій однією з найбільших, позаяк у розлогіх родових маєтках князь утримував на власний кошт кількатисячний “електорат” зі своїх слуг-шляхтичів. Особливо міцні позиції київський воєвода мав в українських воєводствах (Волинському, Київському, Брацлавському і Руському), слабші – у Малій Польщі (Сандомирське і Краківське воєводства) і Білорусі (Берестейське й Новогрудське воєводства).

Роздаючи землі потенційним прибічникам і просуваючи найактивніших представників

рицарської братії на земські й навіть сенаторські уряди, кн. *В.-К. Острозький* – до того один із волинських магнатів, русин і покровитель “старожитніх руських” домів – у 70–90-х рр. XVI ст. поступово перетворився на значну політичну фігуру всього королівства. Служба при ньому стала привабливою для шляхти навіть із найвіддаленіших куточків Речі Посполитої і з-поза її меж (князі Гедройці з Литви, Пересецькі з-під Вітебська, Кандиби, Любовицькі та Свяцькі з Троцького воєводства, Галчиновські й Цетнери з Сілезії, Прущинські з Помор'я, Кшешовські й Хорковські з Ленчицького, Куровські з Каліського воєводств, Богуцькі, Вільги, Гоздіковські, Мошенські, Риминські, Станішевські з Мазовії і т. д.). Це різноманіття відданої *Острозькому* шляхти з усіх усюд, поєднане з його казковим багатством і князівським / “монаршим” походженням, створювало навколо князя ореол правителя, володаря своєрідної держави в державі. Зовнішнім виявом можливостей київського воєводи слугували його урочисті в'їзди на сейм у супроводі кількатисячного почту слуг, убраних у парадне вбрання. Витрати патрона на утримання поза межами власних володінь такого числа людей були надзвичайно високими. Ця акція, ілюструючи особливий статус *Острозького*, справляла неабияке враження на присутніх.

Окрім політичної підтримки, кн. *Василь-Костянтин*, як і кожен магнат, потребував слуг-професіоналів: юристів, економів, архітекторів, лікарів, поміж яких траплялися енергійні вихідці з простолюду й іноземці (підскарбій Семен Кричевич, степанський урядник Богдан Омелянович, особистий лікар *Острозького* француз Раймунд Каркасон, придворний архітектор німець Ян-Ульріх Франкенштайн і т. д.).

Серед інших шляхів формування клієнтели “некоронованого короля Русі” варто пригадати ще один, рідше згадуваний: до оточення князя на певний час потрапляли слуги тих магнатів, які в заповітах призначали князя опікуном власних родин і маєтків. Зокрема, за часів опіки над малолітніми дітьми польного литовського гетьмана Романа Сангушка († 1571) *Острозький* пригорнув під своє крило цілу фракцію відомого полководця, притому дехто з людей Сангушка (Андрій Заленський, Каспер

К

Лушковський, Мартин Менжинський та ін.) пов'язав із новим покровителем усе життя.

Що стосується обсягів клієнтелі В.-К. Острозького, то жодних спеціальних досліджень на цю тему немає. Сам князь, розмірковуючи 1595 р. над мобілізацією свого угруповання на збройний виступ проти “католицької партії”, називав, очевидно, дещо завищену цифру в 15–20 тисяч осіб. Ішлося, насамперед, про ленників князя, його гайдуків, бояр, а також і всіх інших слуг та прибічників.

Відповідно до майнового та соціального статусу членів “фамілії”, рівня їхньої залежності від патрона, характеру взаємних зобов'язань і тривалості стосунків, клієнтелу можна поділити на кілька груп за ієрархією.

1. “ПРИЯТЕЛІ” (клієнти) – земські урядники й сенатори, послали на сейм, депутати до Люблінського трибуналу, що походили із можливих панських (князівських) родів і були зобов'язані своєю кар'єрою чи майновим становищем Острозьким. Клієнтами були і шляхтичі середньої руки, що добровільно йшли на ситуативний союз, підтримували ініціативи князя, надавали йому дрібні послуги (наприклад, супроводжували на сейм). В обох випадках “приятелі” декларували незацікавленість матеріально стимулювати своїх послуг, хоча зазвичай і отримували від В.-К. Острозького певну допомогу (протекція в просуванні кар'єрою драбиною, заступництво в конфлікті із сильними суперниками тощо) чи навіть грошову винагороду.

В. Соколовський називає серед клієнтів князя та його синів лише кілька імен: київського хорунжого Щенсного і його брата, луцького підкоморія Яна Харленських, київського хорунжого Гаврила Гойського, володимирського військового Василя і його небожа Дем'яна Гулевичів, луцького земського суддю Остафія і його брата Матвія Єловичів-Малинських, Лаврина Древинського, луцького ключника Олександра Жоравницького, луцького військового, а згодом київського каштеляна Івана Чаплича-Шпановського, а також політичних повірників князів Острозьких – кам'янецького каштеляна Якуба Претвича і Єронима Язловецького.

До цього списку варто додати земських урядників і одного сенатора, що починали свою кар'єру у володимирському

та київському гродських судах. До фракції *Острозьких* належали майже всі луцькі, володимирські та кременецькі війська II пол. XVI – поч. XVII ст., на призначення яких князь впливав як маршалок Волинської землі. Цю ж групу в різні часи поповнювали родичі: підляський, згодом волинський воєвода Януш і його син волинський каштелян Олександр Заславські, володимирський городничий, пізніше брацлавський каштелян Василь Загоровський, а крім того: більшість земських урядників Київського воєводства зазначеного періоду, кременецький підкоморій Адам і його брат волинський стольник Андрій Боговитини-Козерадські, луцький городничий Іван Волинець-Чернчицький, луцький земський суддя Ярофій Гойський, володимирський земський суддя Андрій Заленський, волинський чашник Федір Урсул-Рудецький, волинський ловчий Якуб Мошенський, брацлавський підкоморій Михайло Шашко-Долбунівський і його син брацлавський хорунжий Василь Шашкович, львівський земський писар Ян Свошовський і багато інших.

2. ДВІРСЬКІ урядники і слуги *Острозького* входили до його найближчого оточення. Перебуваючи поруч із князем у його резиденціях і супроводжуючи його під час подорожей, вони виконували спеціальні завдання, мали певний визначений у двірській ієрархії титул і отримували за свою службу грошову винагороду. Деякі з двірських урядників і слуг київського воєводи мали плебейське походження і вербувалися відповідно до професійних здібностей чи симпатії князя. Найважливіше місце в оточенні київського воєводи посідав маршалок, або старший слуга, функції якого нагадували обов'язки підкоморіїв при дворі польських королів. Маршалок опікувався безпекою та облаштуванням апартаментів Острозького, а водночас наглядав за дотриманням порядку при його дворі. Джерела називають імена двох старших слуг князя *Василя-Костянтина*: 1576 р. ним був колишній київський підвоєвода Василь Рай, а з 1580-х років і, певне, до самої смерті Острозького цей титул носив Гаврило Гойський (Гостський) із Погорини. Єзуїт Каспер Несецький, що жив на початку XVIII ст., переказуючи неймовірні легенди про життя марнотратного руського магната, з-поміж іншого, нотує: “За старшого слугу і мар-

шалка свого двору, мав [Острозький] поважно-го воєводу, якому призначив річний юргельт у 70.000 [польських золотих], аби той лише двічі на рік з'явився до нього". Згадана історія не більш як вигадка, хоча князь і міг належно віддячити своїм найближчим слугам. Зокрема, Гойський отримав у дарунок від патрона низку володінь і завдяки його ж протекції 1605 р. став київським хорунжим (на схилі життя, уже після згасання роду *Острозьких*, енергійний шляхтич одержав привілей на київське каштелянство, посівши так місце в сенаті).

За наповненням князівської скарбниці й усіма витратами стежив підскарбій. У різний час на цій посаді бачимо Івана Городиського, *Герасима Смотрицького*, Семена Кричевича, не зовсім відомих нам Павла і Гліба; притому лише двоє перших згаданих у цьому переліку осіб були шляхтичами. Функції підскарбія іноді перехрещувалися з обов'язками секретарів (Станіслав Велицький, Якуб Мошенський, Стефан Смотрицький), які наглядали за архівом Острозького, піклувалися про належний стан збереження маєткових документів і важливої кореспонденції. Канцеляристами київського воєводи, що оформлювали й подавали на підпис князеві його листи та розпорядження, були писарі (Мартин Менжинський, Стефан Грабович). Посада ця була дуже важливою, позаяк Острозький рідко писав власноручні листи, а після 1593 р. такий вид кореспонденції взагалі зникає. Помічниками маршалка й секретаря, а водночас слугами зі спеціальних доручень були коморники, імена яких досить часто фігурують у джерелах (Петро Бережницький, Василь Буневський, Гапон Дубицький, Станіслав Крашевський, Филип Круневич і т. д.). Серед інших двірських урядників 1557 р. згадано конюшого Яна Вітинського, який наглядав за князівськими стайнями.

До найближчого оточення князя належали його лікарі Раймунд Каркасон (1570–1584) і Курцій (Курціуш, 1604–1606), сповідники отець Іван (1570) та *Дем'ян Наливайко* (кінець XVI – початок XVII ст.), крайчі, покойові слуги, кухарі, візники та ін. Сам двір князя Василя-Костянтина, залежно від місця перебування патрона і ситуації, міг нараховувати від кількох десятків до кількох тисяч осіб. У подорожах Острозького супроводжувала його

надвірна міліція, ленники, інші слуги і клієнти.

3. УРЯДНИКИ ГРОДСЬКИХ (до 1566 р. замкових) судів, у компетенції яких перебували кримінальні й деякі цивільні справи шляхти певного повіту.

Як володимирський староста і київський воєвода, князь формував із числа власних слуг штат володимирського і київського гродських судів, до складу яких увіходили суддя, підстароста (у Києві підвоєвода – заступники князя під час його відсутності на уряді) та писар. Як власники дідових маєтків, ставленики старости почувалися більш незалежними порівняно з т. зв. рукодайними слугами *Острозького* чи його зем'янами. Однак обранці князя ніколи не чинили всупереч інтересам свого патрона навіть тоді, коли він помилявся. Для більшості з них гродський суд був своєрідною годівницею, що дозволяла поліпшити матеріальне становище, а для деякого він став ще й проміжною сходинкою в розвитку кар'єри на шляху до земського уряду й навіть сенаторського крісла. У будь-якому разі рідко хто з гродських урядників залишався на своєму місці все життя.

Володимирський гродський суд перебував у віданні князя упродовж 1550–1579 рр. і 1588–1603 років. За згодою короля посаду володимирського старости в 1579–1588 рр. обіймав середній син князя – Костянтин Костянтинович, а з 1603 р. – брат останнього *Януш*. Серед суддів, підстарост і писарів найчастіше бачимо русинів, представників середньої шляхти, здавна осілої під Володимиром, а також вихідців із сусіднього Луцького повіту. П'ятеро з місцевих урядників завдяки підтримці клану *Острозьких* змогли зробити добру кар'єру (Михайло Козинський, підстароста 1551–1562 рр., з 1553/54 р. володимирський городничий, 1566–1568 рр. – волинський каштелян; Василь Гулевич, підстароста 1561–1566 рр., володимирський війський 1566–1601 рр.; Михайло Павлович, підстароста 1569–1574 рр., луцький війський 1585 р.; Мацей Стемпковський, гродський суддя 1591–1606 рр., підстароста 1606–1616 рр., волинський підчаший 1616–1624 рр., брацлавський каштелян 1624–1634 рр.; Станіслав Прокшич-Кандиба, гродський писар 1588–1612 рр., володимирський городничий 1613–1615 рр.).

Київський гродський суд формувався з відданих *Острозькому* людей упродовж

К

1559–1608 рр. (з перервою на поч. 70-х рр. XVI ст., коли князь після приїзду до Києва королівських справців фактично втратив владу у воєводстві). Київські урядники *Острозького* були вихідцями з місцевого дрібного і середнього рицарства православного походження, хоча траплялися шляхтичі з тюркським корінням, литовці й поляки. Четверо з десяти відомих підвоєвод походили з Волині: князь Остафій Ружинський, князь Матеуш Воронецький, Тимофій Головинський і Вацлав Вільгорський. Багатьом урядникам завдяки протекції всесильного на Київщині князя та його нащадків вдалося досягти чималих успіхів у просуванні по кар'єрній драбині (Федір Тиша-Биковський, підвоєвода 1565 р., київський земський підсудок 1566–1573 рр.; Богуш Гулькевич-Глібовський, гродський писар 1571–1577 рр., київський городничий 1595 р.; князь Матеуш Воронецький, підвоєвода 1584–1592 рр., київський стольник 1592–1613 рр.; Еразм Стравінський, гродський писар 1588–1590 рр., київський війт 1593 р., троцький конюший 1603–1625 рр.; Іполит Родкевич, гродський писар 1590–1600 рр., київський мечник 1618–1630 рр.; Філон Стрибиль, підвоєвода 1592 р., гродський суддя 1595–1605 рр., київський чашник 1594–1633 рр.; Ян Аксак, підвоєвода 1592–1600 рр., київський земський суддя 1599–1627 рр.; Василь Козаревський, гродський суддя 1592–1593 рр., київський чашник 1591–1593 рр.; Вацлав Вільгорський, підвоєвода 1600–1609 рр., київський стольник 1613–1618 рр.; Петро Злотопольський, гродський суддя 1605–1609 рр., київський земський підсудок 1614–1629 рр.).

Як київський воєвода, князь посідав Білоцерківське негородове староство, але 1591 р., за згодою короля, відмовився від нього на користь свого сина *Януша*. Про склад місцевого замкового уряду збережено мало даних; відомі лише імена двох місцевих намісників князя – Остафія Шкаревського (1571–1577 рр.) та волинянина князя Дмитра Булиги-Курцевича (1578–1596 рр.).

4. ЮРИСТИ (адвокати, “практики”, “умоцовані”). До кінця 1580-х рр. представниками Острозького в судах різних інстанцій найчастіше були ті його слуги, що пройшли відповідну школу в канцеляріях Володимирського і Київського гродів або урядували в маєтках кня-

зя (Петро Бережницький, Петро Білчинський, Богдан Борейко-Кнерутський, Василь і Ждан Боровицькі, Андрій Заленський, Петро Злотопольський, Миколай Зубрик, Матяш Іваницький, Станіслав Прокшич-Кандиба, Філон Котельницький, Дем'ян Павлович та ін.).

Наприкінці XVI ст. при київському воєводі з'являються четверо визнаних фахівців у коронному й литовському праві. Більшість усіх судових справ князя та його родини відтоді вели вихідці з дрібної шляхти: поляки Ян Прилепський, Миколай Гротовський, Кшиштоф Гуйський і литовець Олександр Глебов-Соколдський. Перший – фахівець у коронному праві – обстоював інтереси князя в особливо складних процесах, які точилися поза межами Волині, зокрема, на Люблінському трибуналі (вищому апеляційному суді Польської Корони). 1598 р. він захищав у сеймовому суді звинуваченого у шпигунстві учасника Берестейського церковного собору константинопольського протосинкела *Никифора*. Гротовський, Гуйський і Соколдський виступають на Волині як “умоцовані” князя в місцевих гродських і земських судах. Усі отримували за службу велику платню, а дехто ще й земельні пожалування. Гуйський тримав на службі село Вілію під Острогом, Соколдський (“старший стрітель Острозького шпиталю”) – усю Суразьку волость. Прилепського князь зробив своїм підстаростою в м. Володимирі. Після 1608 р., коли київський воєвода помер, усі названі вище “практики” залишилися вірними домові *Острозьких*. 1621 р., через кілька місяців після смерті останнього чоловічого представника роду князя Януша, Миколай Гротовський та Олександр Соколдський отримали від опікунів його спадкоємця Францішка Заславського розпорядження “завідувати всіма справами цього нащадка, які припадатимуть на Волині – у Луцьку, у Кременці й у підкоморських судах”.

5. УРЯДНИКИ в маєтках – управителі, що резидували в центрах волостей *Василя-Костянтина Острозького*, а також їхні помічники, що виконували за наказом князя наглядові, фіскальні та інші функції.

Очоловав управлінський апарат у волості намісник (“урядник”, або “староста”), яким найчастіше був один із місцевих зем'ян. У його руках зосереджувалася судово-адміністра-

тивна влада, яка поширювалася лише на розташовані навколо замку села (на чолі міської громади стояв війт, а в містах із магдебурзьким правом ще й бурмістр).

Із найвідоміших управителів Острозького, які тривалий час перебували на своєму уряді й мали повну довіру свого патрона, варто назвати багаторічного дубенського старосту Гнівоша Вороновича (1560–1583 рр.), Яцька Бутовича (Кузьмин, Костянтинів, Колодне: 1561–1575 рр.), Яна Змієвського (Здетель: 1566–1580 рр.), Василя Іллінського (Звягель: 1570–1588 рр.), Прокопа Мервицького (Берездів: 1575–1586 рр.), Василя Шашковича (Костянтинів: 1581–1594 рр.), Ждана Боровицького (Острог: 1587–1600 рр.), Богдана Омеляновича (Степань: 1591–1608 рр.). Помічниками намісника були підстароста (піднамісник) і писар, який видав замковою канцелярією.

Більшу частину грошового податку, який збирали по селах спеціально відряджені бирчі, урядник мав пересилати разом з іншими прибутками до князівського підскарб'я. Заради контролю над місцевою владою до волосних центрів час від часу навідувалися ревізори і справці маєтків *В.-К. Острозького*. Джерела II пол. XVI – поч. XVII ст. згадують у володіннях київського воєводи дрібніших урядників і слуг, зокрема, замкових городничих, ключників, бурграфіїв, гармашів, воротних і наділених владою у волості сінничих, лісничих, фільваркових урядників.

6. ЗЕМ'ЯНИ (у I пол. XVI ст. замкові “бояри”) – слуги, що з руки Острозького володіли в певній волості землею і за право отримувати прибутки з осілих на ній підданих повинні були за викликом пана з'являтися до його військових загонів. Зем'янами могли бути як слуги благородного походження – шляхтичі, так і вихідці з міщанських чи заможних селянських родин. Розміри зем'янської “вислуги” (лену) коливалися від кількох сіл до кількох дворів в одному селі. Це володіння було лише в умовній власності зем'янина, який не міг його вільно продати чи переказати в чужі руки. Водночас поки зем'янин служив *Острозькому*, він забезпечував усім необхідним свою родину та міг сподіватися на протекцію князя. Зв'язок ленника з його паном ґрунтувався на взаємній довірі, а іноді й на давній традиції: відомі випадки, коли представники

певного роду впродовж багатьох поколінь тримали якесь сільце і з нього несли службу князям *Острозьким*. Деякі зем'янські фамілії, як Золотолінські з-під Степані, Бейзими, Влашини і Медведівські з-під Шульжинець чи Шашкевичі з околиць Острога, що їли хліб ще зі стола К. І. Острозького († 1530), згадані в переліках слуг і зем'ян його далекого нащадка Януша Сангушка 1754 року.

Багато таких залежних родів мали прізвища, утворені від назви спадкової вислуги, наприклад, Білашівські з Білашева, Богдашівські з Богдашева, Гніздицькі з Гніздичного, Драчівські з Драчів, Житинські з Житина, Зарудські з Заруддя, Капустинські з Капустина, Костенецькі з Костенця, Лукарівські з Лукарівки, Мокренські з Мокрого, Ремчицькі з Ремчич, Суємські з Суемець та ін.

7. “НЕОСІЛІ” слуги – найчисленніша група слуг князя. До неї потрапляли представники дрібної шляхти, що мали у своєму розпорядженні лише один-два двори в якомусь селі чи місті київського воєводи, найчастіше без підданих. Сюди ж варто зарахувати сільське населення: панцирних і путних (листовних) бояр, гайдуків, лісових стрільців, лісних, гайових, побережників, пташників, які, крім окресленої служби, іноді відробляли нарівні з простими селянами певну повинність і платили податки.

Джерела: Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004; ЦДІАУК. – Ф. 21, 22, 25, 26, 28; Akta publiczne do interesu Ordynacyi Ostrogskiej należące. – S. l., s.a.; Górnicki Ł. Dzieje w Koronie Polskiej od r. 1538 do r. 1572 / Opr. Henryk Barycz. – Wrocław, 2003. – S. 94–95; Niesiecki K. Herbarz polski. – Lipsk, 1841. – Т. 7. – S. 183; Urzędnicy województw kijowskiego i czerniechowskiego XV–XVIII wieku. Spisy / Opr. Eugeniusz Janas i Witold Kłaczewski. – Kórnik, 2002; Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. Marian Wolski. – Kórnik, 2007.

Література: Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – Київ, 2008. – С. 105–106, 280–281; Задорожна О., Тесленко І. Причинки до генеалогії роду Пересецьких // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2008. – Т. 256. – С. 533–549; Його ж. Острозька волость у 1565–1608 роках: формування території, структура землеволодінь та механізм управління: автореф. дис. на здобуття наук. сту-

К

Острозька академія:
історія та сучасність культурно-освітнього осередку

пеня канд. іст. наук. – Київ, 2006; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). – Київ, 1990. – С. 87, 97, 103, 107, 111–112; Соболев Л. В. Князь К.-В. Острожский как лидер “русского народа” Речи Посполитой: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. ист. наук. – Москва, 2002. – С. 13–14; Старченко Н. Умоцовані – прокуратори – приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.) // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2002. – Вип. 1. – С. 111–144; Тесленко І. Боротьба за Острог: князь Острозький проти острозького старости // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2003. – Вип. 3. – С. 99–120; Яковенко Н. Василь (Костянтин) Острозький // Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – Київ, 1997. – С. 119–129; Її ж. Нові джерела до історії острозької школи – першого учбового закладу вищого типу у східних слов'ян // Прогресивна суспільно-політична думка в боротьбі проти феодальної реакції та католицько-уніатської експансії на Україні: тези республіканської науково-теоретичної конференції. 20–22 квітня 1988 р. – Львів, 1988. – С. 40–42; Її ж. Топос “з'єднаних народів” у панегіриках князям Острозьким і Заславським (біля витоків української ідентичності) // Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – Київ, 2002. – С. 231–269; Її ж. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – Київ, 2008. – С. 92–98, 109–119, 121–127, 271–283; Її ж. Учні Луцького й Острозького єзуїтських колегіумів у першій половині XVII століття (спроба “колективного портрета”) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2008. – Т. 256. – С. 163–190; Augustyniak U. Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu. – Warszawa, 2001. – S. 76–83, 88–89, 109–120, 135–137, 141–146; Czapliński W., Długosz J. Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII w. – Warszawa, 1976. – S. 56, 71–98; Dworzaczek Wł. Hetman Jan Tarnowski. – Warszawa, 1985. – S. 264–265, 395–405; Góralski Z. Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce. – Warszawa, 2000. – S. 91–92, 112, 130, 141; Ejusdem. Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej. – Wrocław, 2003. – S. 159–207; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 88–90; Łoziński W. Życie polskie w dawnych wiekach. – Kraków, 1978. – S. 54–62, 199–201; Mączak A. Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w. – Warszawa, 1994. – S. 7–34, 112–148; Mazur K. W strone

integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648. – Warszawa, 2006. – S. 134–193; Rolle A. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim // [Rolle] Dr. Antoni J. Opowiadania historyczne. – Lwów, 1887. – Serya 6. – S. 61–67; Sokołowski W. Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentaryści w latach 1574–1605. – Warszawa, 1997. – S. 26–28, 138.

Ігор Тесленко

Клірик Острозький
(* кінець XVI – † початок XVII ст.)

Анонімний письменник-полеміст, який належав до Острозького культурно-освітнього осередку й ОА. Відомий загалом за кількома полемічними творами, у яких обстоював засади православної церкви, zagrożonej в результаті Берестейської унії 1596 р. Твори К., які мали антикатолицьке й антиуніатське спрямування, написані в Острозі наприкінці XVI ст. Їх протектором був кн. *В.-К. Острозький*.

В історіографії поширена думка про те, що К. був змушений приховувати своє справжнє ім'я, боячись переслідувань із боку влади. Ця практика в Речі Посполитій не була рідкісною: випадки переслідування некатолицьких (переважно православних і протестантських) діячів і книжників справді мали місце. Відповідаючи 1598 р. від імені кн. *В.-К. Острозького* лідерові уніатів Іпатію Потію, автор назвав себе “одним найменшим кліриком церкви острозької”, що треба розуміти як якийсь дуже загальний псевдонім. Однак у рефлексіях сучасників він прижився і набрав конотації власного імені – *Клірик Острозький*. Іпатій Потій називає невідомого автора (щоправда, дещо іронічно) “неякій Клирыкъ Озстрозскій безименный” (твір “Антиризис”, 1599).

У зв'язку з анонімністю, а також численністю гіпотез щодо розгадки постаті К., його біографію не вивчали. Відтак, майже єдиними хронологічними віхами його життя та діяльності є дати написаних творів – 1598 і 1599 рр. 1598 р. в острозькій друкарні окремим виданням вийшов “Отпись на листь... Ипатія володимерского і берестейского епископа” К. 1599 р. написано, але не опубліковано його відповідь “На другий листь... Ипатія епископа...”. К. на-

